

EKSKURSIONEN TIL LOLLAND DEN 17. JUNI 1962.

Kl. 10 samledes godt 70 deltagere i ca. 30 biler på Toftevej i Sundby, hvorfra man begav sig til Fuglsang Storskov, der er delt i Hamborgskoven og Toreby Skov.

Ved skovrider G. A. Graaes fuldtonende melodi på jagthornet samledes deltagerne ved dagens første punkt, hvor formanden takkede kammerherre I. Iuel og skovrider B. Holsøe, fordi Skovhistorisk Selskab havde fået lov til at henlægge sin forårsekskursion til Fuglsang Gods.

Kammerherre Iuel bød velkommen på det Classenske Fideikommis vegne og gav ordet til ekskursionens leder skovrider Holsøe, der indledte med en kort oversigt over godsets historie.

Den tidligst kendte besidder af Fuglsang var Axel Andersen, der ejede godset omk. 1400. Han opfordrede bønderne til sørøveri på de købmandssnekker, der dengang ofte lagde bi i bugten ved Skejten. Senere var godset i Rud'ernes, Lehn'ernes og Walmoden'ernes besiddelse, indtil det 1819 erhvervedes af Peter Johansen Neergaard. Hans sønnesøn Rolf Viggo Neergaard, der døde 1915, efterlod Fuglsang til sin enke, fru Bodil Neergaard, der besad godset indtil sin død 1959. 1947 havde hun tilskødet det Classenske Fideicommis Fuglsang ved testamentarisk bestemmelse.

Bevoksningen, som ekskursionen var standset op ved - afd. 126 - bestod af bøg fra 1882, hvori der 1889 som efterbedring var indplantet douglasgran og Abies grandis på foranledning af daværende gartner Vesterby. Planterne, hvis proveniens og nøjagtige alder ikke kendes var så store, at de måtte bindes op til stager ved udplantningen. Efter Julestormen 1902 havde det været nødvendigt at rette adskillige af træerne op ved hjælp af barduner.

Ved planlægningen 1960 var den gennemsnitlige højde af bøgene nået til 30 m, af douglasgranerne 37,6 m og af kæmpeædelgranerne til 39 m. Højden varierer en del; højdevæksten er stadig god. 1954 var der hugget en Abies grandis. Højden var 42,5 m og længden af de to sidste topskud målte 20 cm og 70 cm. At det yngste topskud "kun" var 20 cm, tilskrev skovrideren det pågældende års kraftige koglesætning.

Blandt disse gamle amerikanske nåletræer havde såvel Arbejdet som Østsjællandiske Skoves Træforædling udvalgt særligt smukke træer til podning og forædling. Fra Ø. S. T. samledes jævnligt frø af såvel douglasgran som kæmpeædelgran.

På de gamle smukke douglasgraner var der for år tilbage foretaget opkvistning af de nedre grene. Stammerne er nu grenfri forneden og meget smukke at se på, men knasterne efter de afsavede grene sidder så yderligt, at kævlerne ikke er egnede til finér. De bedste rodkævler af douglas kan opnå en pris af ca. 250 kr. pr m³.

Ifølge taksationen i 1960 var tallet af gamle douglasgraner på Fuglsang omk. 500. Det gennemsnitlige kubikindhold pr. træ var 4 m³.

Dr. Syrach Larsen påpegede forbindelsen mellem gartnerens interesse for sjældne nåletræer i sidste halvdel af det 19de århundrede og indførselen af dem i vore skove. 1888-1890 havde professor Carl Hansen plantet et meget stort antal sjældne nåletræer i Forsthaven i Charlottenlund. Allerede 1851 var de første douglasier kommet til Forsthaven. Noget senere plantede C. M. Poulsen arten i Linå Vesterskov og C. Bloch på Langesø.

Skovrider Tonboe omtalte, at der havde været godt samarbejde mellem gartner Vesterby og skovrider Berregaard på Falster Skovdistrikt, hvortil Berregaard i samme periode indførte mange fremmede træarter. Frøet hertil kom for størstedelen fra frøhandler Frisenette.

Referenten omtalte Den store nordiske udstilling i 1888, hvor der havde været præsenteret en betydelig samling sjældne nåletræer.

Skovfrøhandler Haakon Rafn fortalte, at firmaet Johs. Rafn var begyndt at indføre frø af douglas først i 1890'erne. I begyndelsen skaffede Rafn frø fra tyske frøfirmaer, men senere importeres direkte fra Amerika. Dengang skænkede man ikke frøets herkomst nogen opmærksomhed. Man interesserede sig kun for at få frø, der havde høj spiringsprocent. Spiringsundersøgelsen og frøets kornvægt henledte efterhånden opmærksomheden på oprindelsen, altså proveniensen.

Deltagerne steg nu til vogns og passerede på turen adskillige smukke douglas, grandis, Thuja plicata og Tsuga'er, der stammer fra Vesterbys plantninger.

Gennem smukke, velplejede bevoksninger af bøg og nåletræ, over lave blomstrende skovenge med græssende kreaturer og udsigter over Guldborgsund, langs fredede skovbryn med gamle maleriske bøger og ege, gik turen til distriktets tykkeste eg, der står i Hejremosen.

Det var denne eg, vi ville opsøge i anledning af 100 året for Vaupells død. Side 139 - 140 i "De danske Skove" beskrives egen således: "I Fuglsang Storskov ere mange gamle Ege bevarede, som staae tæt omsluttede af unge Bøge. Den største Eg, som jeg maalte, havde et Omfang af 17 Fod. Denne Eg staaer paa Randen af en Mose, og dens Krone breder sig især ud mod denne. Til den anden side udgaaer kun fem Fod over Jorden en mægtig Gren". Skovrider Holsøe havde ført selskabet til denne prægtige, endnu livskraftige eg, Hejreegen, som i de senere år har mistet et par af de lavere siddende grene, formentligt fordi den kraftige vækst i de store grene til sidst har bragt "grenenes tyngdepunkt" så langt fra grenfoden, at en storm har været i stand til at knække dem. Træets krone er stadig i god vækst og løvbærende ud til de yderste grenspidser. Omregnes Vaupells omkredsmål på 17 fod til metermål fås 534 cm; Oppermann opgiver en omkreds fra 1910 på 645 cm (Egens Træformer og Racer 1932, side 98, hvor højden anføres til 23,5 m); ved planlægningen i 1950 blev omkredsen målt til 675 cm. Mens selskabet beundrede egen, målte overgartner Østergaard omkredsen, - måske ved "bæltstedet" og ikke i brysthøjde, hvor de andre mål er taget, - til 750 cm.

Dr. Syrach Larsen gav en kort skildring af Chr. Theodor Vaupells levned.

Chr. Vaupell blev født 1821 i Kolding. Allerede som dreng var han stærkt botanisk interesseret, men valgte teologien som studium. Under studierne og også efter embedseksamen fortsatte han sine botaniske studier, bl. a. af træernes indvandring i Danmark efter istiden. Ved sine dristige udtalelser kom han til at støde tidens anerkendte botanikere, hvad der dengang kostede dyrt. Det var ham ikke muligt - trods sin store botaniske begavelse - at opnå ansættelse i en videnskabelig stilling, der kunne give ham det daglige brød.

Under Treårskrigen "glemte han sin videnskab og fulgte Tidens Strøm", som Vaupell siger i sin selvbiografi, der er trykt som indledning til "De danske Skove". Han drog i krigen, hvor han deltog i slaget om Slesvig. Her blev han såret, og hans ene arm måtte amputeres. Senere blev han angrebet af tuberkulose, men trods disse svækkelser, drog han landet rundt til fods for at studere plantevæksten, særligt de danske skove.

På en fremragende måde har han skildret "Bøgens Indvandring i de danske Skove", 1857, og bøgens og egens kamp om lyset med sejr for bøgen. Hans fornemste forstbotaniske værk "De danske Skove" udkom 1863, året efter hans død. I modsætning til mange af datidens videnskabsmænd, skildrer Vaupell egne iagttagelser.

Turen gik nu sydpå forbi Fuglsang til halvøen Skejten, der strækker sig ud i Guldborgsund. Navnet betyder formentligt stedet for hestekampene. På vejen passeredes et betydeligt antal stengårder, der blev fredet på Fuglsang gods i 1951 på foranledning af fru Bodil Neergaard.

Skejten blev fredet allerede 1915 af godsejer Rolf Viggo Neergaard og fru Bodil Neergaard. I modsætning til de fleste fredninger og i modstrid med skovloven, skal fredningen forstås således, at her opretholdes kreaturgræsning, således at den nuværende tilstand bevares. Den åbne, lave, spredte egeskov er uden undervækst, hvis

fremkomst hindres af kreaturerne bid. Ind imellem terrænets små græsbevoksede forhøjninger, hvor træerne står, findes side grønne lavninger, hvor brakvandet trænger op ved højvande. Enkelte steder ses enlige træer eller grupper af blomstrende tjørn, skovabild og naur. Ligesom egne er disse buske og småtræer blevet opkøst ved kreaturerne bid. På Skejten ser man ind under træernes kroner.

Skejten har været fredet i snart 50 år, men der findes ingen egentlige beskrivelser af bevoksningen. Dr. Syrach Larsen slog til lyd for, at der snarest udarbejdes en oversigt over trævegetationen m.m., således at der bliver mulighed for at registrere forandringer i tilstanden. I Dansk Skovforenings Tidsskrift 1918 (side 542-544) har professor C. H. Ostenfeld givet en meget summarisk beskrivelse; i "Egens Træformer og Racer", 1932, har professor A. Oppermann (side 53) nogle bemærkninger om bevarelsen af tilstanden på Skejten. En egentlig opgørelse af den tilstand, godsejer Neergaard i sin tid ønskede fredet, har vi endnu ikke fået. Doktoren anbefalede varmt, at det Classenske Fideikommiss tager initiativet til at få beskrevet Skejten med dens enestående natur.

Et karakteristisk træk ved Skejten er de mange store sten, der findes spredt over området. Mange er allerede fjernet, før stedet blev fredet, og anvendt rå eller tilhuggede til bygningsbrug, ledsten eller lignende. Selskabet var netop standset op ved en stor granitsten, som man for mange år siden havde forsøgt at flække, men hvis ødelæggelse i tide blev forhindret.

Skejten er et stykke dansk natur, som godsejer Neergaard og efter ham fru Bodil Neergaard har ønsket at bevare. Her anslås strenge i vort sind, der leder tanken hen på fortiden. Ved foden af den prægtigste af egne ligger "Skejtehuset", der har været sommerbolig for mange af vore kunstnere, der gæstfrit blev indbudt til at benytte det. Både malere, digtere og tonekunstnere er blevet inspireret på dette sted. Havebrugskandidat Emil Hartmann, der er nevø af fru Neergaard, fortalte, at Carl Nielsen engang havde taget ham ved hånden herude og gjort ham opmærksom på, hvorledes køernes brølen og mågernes skrig med alle de andre lyde blev til musik.

Forpagter Arhning fortalte, at maleren Olaf Rude, der havde fået til opgave at male et par typiske danske billeder til rigsdagssalen, valgte sine motiver på Skejten. Jyderne havde været noget oprørte over, at der kunne findes karakteristiske danske landskaber på det flade Lolland, men efter at Rude havde malt brogede køer på billederne, kunne selv jyderne nikke genkendende til landskaberne.

Formiddagen sluttede med frokost i salen på avlsgården til Fuglsang, som forpagter Arhning venligt havde stillet til selskabets rådighed.

Under frokosten afsløredes Ingeborg Frederiksens nyeste, smukke tegning af den vrangt bøg ved Krogenlund.

Det Classenske Fideikommiss trakterede selskabet med øl, sodavand og tobak til den medbragte mad.

Formanden takkede kammerherre Iuel, fordi selskabet havde fået lov til at være gæster på Fuglsang, og fordi kammerherren havde taget sig tid til at deltage i turen; og skovrider Holsøe for den udmærkede tilrettelagte ekskursion, hvor deltagerne havde fået et smukt indtryk af Fuglsangskovene.

Ved Skalkekorset mødte ekskursionens deltagere en del af Frejlev skovejerne, der var indbudt til at være med i eftermiddagens vandring.

Skovrider G. A. Graae bød velkommen til Frejlev Skove og gav derefter ordet til museumsforvalteren fra Stiftsmuseet i Maribo hr. K. Snedker, der havde lovet at berette historien om Frejlevbøndernes kamp for at bevare deres skov og at fortælle om skovens mange oldtidsminder.

Her skal kun fremdrages ganske enkelte punkter. Interesse-rede henvises til "Frejlev Skoves Historie", 1944 af Wilhelm von Antoniewicz, med indledningskapitel af Vilhelm Sidenius om oldtidsminderne.

Bønderne i Frejlev By hjalp Dronning Margrete i kampen mod de oprørske herremænd og fik som løn for tapper færd Frejlev Skove med tømmer, græsning og olden. Både Christian II og Frederik I bekræftede bøndernes rettigheder, men kongens lensmand på Aalholm ville ikke anerkende Frejlevmændenes ret, og for at vise, at bønderne også

med deres skovhugst var underordnet lensmanden, lod han sin foged samt en del af omegnens bønder møde op i Frejlev Skov, hvor de gav sig til at hugge løs på træerne. Med oldermanden i spidsen protesterer Frejlevmændene. Da fogeden truer oldermanden med sin bøsse, springer en af hans byfæller frem og jager en fork i ridefogeden. Under mottoet "en for alle og alle for en" bidrager bønderne med hver sit stik eller hug til at forøve drabet på fogeden, der imidlertid er meget sejlivet og først udånder, efter at smeden har kastet ham over "Knækkerygstenen", der endnu vises på strandengen øst for Frejlev Skov.

For at få en skyldig udleveret belejrer lensmanden Frejlev By. Ingen skal slippe ud, før en sydebuk er udpeget. Oldermanden og en anden bymand fra Frejlev sniger sig dog gennem belejringen ved nattetide og når frem til København, hvor sagen bliver forelagt for herredagen, der støtter bønderne i deres krav på skoven. I forbindelse med kongeskiftet 1533 udskiftes lensmanden på Aalholm, men også den ny lensmand ønsker dom i sagen om drabet. Afgørelsen er vanskelig, fordi alle byens bønder har taget del i ugeringen. Sagen forelægges kongen, der bestemmer, at bønderne inden en nærmere givet frist skal fremskaffe 12 par hvide okser med røde øren som bod.

De 11 par blev skaffet til veje, men man kunne ikke opdrive de sidste to. En af konerne i byen foreslog at male ørerne på et par hvide okser, således at antallet blev komplet. Men Herren lader det regne såvel over retfærdige som over uretfærdige, og regnen skyllede farven af ørerne på de to "bedrageriske" dyr. Kongen har formentligt moret sig over bøndernes skalkestreg. Han bestemte, at der til evig tid skal stå et kors ved byen for at minde eftertiden om Frejlevbøndernes skalkagtighed. Korset er fornyet med mellemrum, sidste gang 1953.

Det hvidmalede kors er fremstillet af egetræ fra Frejlev Skov. Det står mellem den nuværende by og skoven. En sten ved dets fod bærer indskriften:

KORSET VED VEJEN
VIDNER OM DAADEN
ØVET AF BYMÆND
I KAMPEN FOR RET
SENERE SLEGTTER
HOLDT DET I ÆRE
FRI MAND I KAMPEN
ALDRIG BLEV TRÆT

Fra Skalkekorset kørte ekskursionen langs skoven ud øst for denne, hvor de mange stengårder giver et indtryk af de mængder af sten, som istidens bræer har efterladt her. Indtil udskiftningen havde området ligget hen som stenstrøede overdrev med kreaturdrift. Skovrider Graae fortalte, at stengårderne indtil for få år siden lå langt tættere, og at mange gårder i de allerseneste år var sløjfet for at give bedre plads til jordbearbejdningen. Der er eksporteret mange kubikmeter sten til Tyskland herfra.

Ved indgangen til Frejlev Skov - det østlige spor ved matr. nr. 170 - havde deltagerne den glæde at hilse på den snart 90 årige købmand Vilhelm Sidenius, der tidligere har ejet nogle parceller i Frejlev Skove.

Skovrider Graae førte os ind i skoven, hvor deltagerne kunne beundre de mange blomstrende gøgeurter - *Orchis maculata*, *Plettet Gøgeurt* - .

Vi passerede en parcel, der har tilhørt Sidenius - nu dr. E. Holmsgård - , hvor såvel dansk som hollandsk eg fra 1918-20 har udviklet sig meget smukt. Skovrider Graae fortalte, at det ved højvande ofte sker, at brakvandet fra bugten står op i skoven på de laveste steder. Der har tidligere været mange store ege i Frejlev Skovene, men flertallet blev hugget under første verdenskrig. Man ser endnu egeskovens indblandingsarter, lind og avnbøg.

Først i 1874 var fællesskabet i skoven blevet udskiftet, således at hver ejer fik en lod på ca. 14 tdr. land.

Skovrider Graae beklagede, at der tidligere var plantet meget nåletræ, som ikke trives godt, og fremhævede, at egen er den træart, der udvikler sig bedst, og som han gør mest muligt for at fremme ved skovdyrkningen. Bøgen er mange steder det dominerende træ. Adskillige af parcellerne er bevokset med ens-aldrende bøgeskov.

Det første ekskursionspunkt i skoven var en langdysse på ca. 80 m's længde - mrk. 6 på kortet - , hvor museumsforvalter Snedker fortalte omoldtidens bebyggelse på egnen.

Frejlev Skove er usædvanligt rige på oldtidsminder, ialt 125 er restaureret og fredede, men der findes utvivlsomt flere, som endnu ikke er påvist. De ældste stammer fra Yngre Stenalderens begyndelse, de yngste fra sen Bronzealder. Den langvarige bebyggelse har medført, at man på dette begrænsede område har "alle typer" af oldtidshøje.

Den sydlige del af Lolland sænker sig, og vi må regne med, at landet for små 5.000 år siden, da de første kæmpehøje blev opført, har ligget adskillige meter højere over dagligt vande i Guldborgsund end i vore dage. Snedker nævnede tallet 13 m, men fra geologisk side tvivlede man på, at forskellen mellem dengang og nu var så stor. Hvor Frejlev Skove ligger, har der i oldtiden været et åbent græsningsland, der hist og her har haft grupper af spredtstående træer og bopladser for vore forfædre. Landet her ved sundet har været ideelt for oldtidens mennesker. Her var masser af flint til våben og redskaber, græsningsland, mulighed for kornavl, fiskeri i det rolige Guldborgsund og en naturlig havn for større skibe til Bronzealderens langfarter. De gode eksistensmuligheder er baggrunden for den langvarige bebyggelse, der har strakt sig fra Yngre Stenalderens begyndelse ca. 2.500 f. K. og gennem hele Bronzealderen til ca. 500 f. K.

Hr. Snedker fremhævede købmand Sidenius' arbejde med fredning og restaurering af højene, et arbejde, der ikke kan påskønnes højt nok. Vi befandt os netop nu ved det sted - vist 5 på kortet - hvor Sidenius begyndte udgravninger i 1921, Jættestuen i matrikel nr. 172. Restaurering af højene, udgravning, rejsning af bautasten, der er et særligt kendemærke for Frejlevskovene, var forestået af købmand Sidenius med videnskabelig hjælp fra Nationalmuseet og foretaget af Frejlevbønderne.

Ved den prægtige runddysse - mrk. 4 på kortet - fortalte Sidenius, at det kun havde kostet 300 kr. at få rejst vogterstenene og genopbygget det sammensunkne gravkammer. I "Frejlev Skoves Historie" side 46 skriver Sidenius: "...restaureret 1939.... Som sagt stod kun en eneste af de store Randsten, som den skulle. Resten fik først Syn efterhaanden, som vi kom Kredsen rundt. Overliggeren laa halvt nedskredet fra Kamret, saa vi maatte lægge den til Side, mens Bærestenene blev rejst." Dyssen er afbildet uden på Nysted Turistforenings "Vejviser i Frejlev Skov".

Ved denne dysse fortalte Snedker om runddyssernes udvikling fra to sten med en overligger til det fuldkomne stade, som vi så her: et stort kammer bestående af adskillige sten, en vældig overligger, tærskelsten og indgangssten. Da dyssen i sin tid var færdigbygget var den dækket med jord op til toppen af overliggeren. Her findes betydelige mængder af flint i højfylden, også ildskørnet hvid flint. Den hvide flint har været strøet som pynt på gravens gulv.

Turen gik nu gennem skoven til stranden til en række mindre høje eller begravelsespladser fra Yngre Bronzealder, mrk. pkt. 9.

Bronzealderens hellige tegn var rundkredsen, som måske skulle symbolisere solen. De små forhøjninger var omgivet af en kreds af mindre sten, og ofte findes syd for kredsen en bautasten, der melder om begravelsen. Inden for kredsen har den døde aske været gravlagt, i en træske, i en urne eller måske i en skindpose.

Der er ingen skriftlige beretninger om Bronzealderens mennesker og deres tro. Skålformede fordybninger og cirkler indhugget i sten ses ikke sjældent. I Frejlev Skove findes adskillige "offersten" med skålformede fordybninger, og i Frejlev By står Solstenen med sin kreds indhugget i stenen. Senere tider har ladet denne kreds være opstået som aftryk af en kirkeklokke.

Vi gik videre forbi langdyssen i matrikel nr. 169 a - mrk. 11 på kortet - . I dyssens ene kammer har Sidenius forsøgt at måle højden på den gravlagte ved selv at anbringe sig udstrakt i dyssekammeret. Kammeret var langt nok til den høje købmand.

Den største og berømteste af kæmpegravene i Frejlev Skov er Kong Grøns Høj, der ligger omtrent midt i skoven. Selv om randsten og dyssekammerets sten er anbragt i firkanter, betegnede hr. Snedker dyssen som en runddysse. Denne særlige form for oldtidshøje findes i Danmark kun på Lolland, sydlige Langeland og på Sydfyn, og man betegner dem som holstenske dysser. Ved denne storslåede dysse drog Sned-

ker en parallel mellem de nordiske kæmpehøje og Ægyptens pyramider. Også hos os er det formodentligt egnens stormænd, der i levende live har ladet højene opføre som mausoleum for sig selv. De har ønsket sig en smuk grav og et varigt minde.

Formanden vendte sig til slut til købmand Sidenius, som han i 1924-25 havde hørt omtalt som den mærkelige mand, der genrejste de faldne oldtidsminder i Frejlev Skovene. Efter at have set resultatet af en enestående indsats, forstod han Sidenius, til hvem han rettede en varm tak, fordi han havde formået at begejstre for sagen og således fået gennemført restaureringen af oldtidshøjene.

Derpå takkede dr. Syrach Larsen museumsforvalter K. Snedker, fordi han var taget med på ekskursionen og havde påvist og forklaret fortidsminderne på en levende måde. Frejlevskovene kan betragtes som en kåbe, der har lagt sig over dette område, der er så rig for minder fra Oldtiden. I Skovhistorisk Selskab har vi tidligere taget spørgsmålet om skibet og skoven op til drøftelse. Selv om kæmpegravene ikke har dannet skovhistorie i egentlig forstand, var der måske grund til at tage emnet om skoven og vore oldtidsminder op til behandling.

Endelig takkede formanden skovrider G. A. Graae, der havde ført selskabet herud i Frejlev Skovene, som Graae i sin egenskab af skovbrugskonsulent holder sammen på. Vandringerne havde givet deltagerne et godt indtryk af den ejendommelige Frejlev Skov.

Deltagerne understregede formandens bemærkninger og tak med håndklap.

Man begav sig derefter til bilerne. Til hjælp ved transporten havde skovrider Graae sørget for en bus.

Ekskursionen var slut kl. 17.30.

P. Chr. Nielsen.

Efter at have haft lejlighed til at læse ovenstående referat i manuskript, føler jeg trang til at fremhæve, at der igennem alle dagens faser følte en almindelig glæde over vor formands friske initiativ og inspirerende førerskab. Arrangementet afvikledes imidlertid så forceret, at disse følelser ikke fik direkte udtryk, hvorfor det må være på sin plads her, at hylde vor formand, idet vi især lykønsker ham med den store og velfortjente ære, han har opnået ved sin optagelse i "Videnskabernes Selskab".

En så stor æresbevisning undlader ikke at kaste glans over doktorens hjertebarn, vor forening: "Skovhistorisk Selskab".

G. A. Graae.